

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота (проект) магістра

з теми **«РОЗВИТОК АКТИВНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ РАННЬОГО
ВІКУ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬО-ПРЕДМЕТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи DO1-M20z
спеціальності 012 Дошкільна освіта
за освітньо-професійною програмою
Дошкільна освіта з додатковою
спеціальністю Початкова освіта
(заочна форма навчання)
Сливка Анастасія Володимирівна

Керівник: **Каньоса Н. Г.**,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент: **Бахмат Н.В.**,
доктор педагогічних наук, професор

Кам'янець-Подільський – 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ	8
1.1 Психолінгвістичні засади розвитку мовлення дітей раннього віку.....	8
1.2 Діяльнісний підхід до розвитку мовлення дітей раннього віку	18
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО- ПРЕДМЕТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	33
2.1 Організація та первинні результати експериментальної роботи.....	33
2.2 Методика розвитку активного мовлення дітей третього року життя в художньо-предметній діяльності.....	43
2.3 Динаміка мовленнєвого розвитку дітей третього року життя під впливом навчання	59
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ВСТУП

Актуальність дослідження пояснюється нагальною потребою теорії та практики в розробці варіативних програм і методик, що враховують конкретну соціальну та педагогічну ситуацію розвитку дітей раннього віку з огляду на неперевершене значення первинних етапів онтогенезу мовлення для психічного, соціального й особистісного розвитку дитини.

Розвиток мовлення, виховання мовленнєвої культури дітей на різних етапах навчання – одна з найсуттєвіших проблем сучасної освіти. У зв'язку з цим зростає роль досліджень, спрямованих на пошук шляхів оптимізації процесу розвитку мовлення дітей, особливо в перші роки життя. Необхідність проведення таких досліджень зумовлена особливою сензитивністю раннього віку для формування різних форм мовленнєвого спілкування, адже своєчасне й повноцінне оволодіння мовленням є передумовою розумової активності в подальшому дорослому житті (Н. Аксаріна, А. Богуш, Ф. Сохін, Є. Тихеева та ін.). Вивчення особливостей мовленнєвого розвитку дітей раннього віку необхідне для забезпечення наступності в мовленнєвій роботі на всіх ступенях дошкільного дитинства.

Психологами (Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Леонтєв та ін.) обґрунтовано основні положення діяльнісного підходу до проблем розвитку мовлення, досліджено питання взаємозв'язку розвитку мовлення та мислення в онтогенезі (Л. Виготський, П. Гальперін, О. Лурія, Г. Люблінська, Ж. Піаже та ін.). У педагогічних дослідженнях з питання мовлення дітей раннього віку доведена залежність розвитку мовлення від становлення спільної з дорослим діяльності (М. Єлагіна, Н. Лєпська, М. Лісіна та ін.), визначено закономірності, принципи та методи навчання дітей раннього віку (А. Богуш, К. Крутій, Г. Ляміна, Т. Науменко, Л. Олійник, Л. Павлова, Л. Федоренко та ін.).

У контексті окреслених напрямків досліджувалася проблема предметної діяльності як передумови мовленнєвого розвитку дітей раннього віку, зокрема особливості виникнення й засвоєння предметних дій, взаємозв'язок предметної

діяльності з розвитком мислення та мовлення, розвиток предметної діяльності в контексті сенсорного розвитку.

Аналіз літератури з досліджуваної проблеми показав, що наявна традиційна методика розвитку мовлення (В. Гербова, Г. Ляміна, Л. Павлова, В. Петрова) передбачає формування уявлень та накопичення знань у дітей раннього віку, що здійснюється в межах спеціально організованих підгрупових і групових занять, які дещо стримують емоційні прояви малюків. Водночас на необхідність стимулювання емоційного розвитку як чинника активізації мовлення дітей раннього віку. Незважаючи на проведені дослідження в цій галузі, емоційний компонент розвитку мовлення в процесі предметної діяльності дітей раннього віку залишається недостатньо теоретично та методично розробленим.

З огляду на особливу чутливість дітей раннього віку до будь-яких видів впливу ззовні є необхідність пошуку оптимальних шляхів розвитку їхнього активного мовлення через збагачення предметної та ігрової діяльності – наповнення їх художнім змістом. Предметна діяльність, збагачена художнім словом, матеріалом та спрямована на створення певного художнього образу, є значущим чинником розвитку активного мовлення дітей раннього віку.

Отже, існує протиріччя між потребою в сучасній оновленій інноваційній методиці роботи з дітьми раннього віку та наявною традиційною методикою, яка не відповідає повною мірою особливостям мовленнєвого розвитку сучасних дітей та не ґрунтується на принципі інтеграції як провідному в організації освітнього процесу в групах раннього віку. Це й зумовило вибір теми нашого дослідження: «Розвиток активного мовлення дітей раннього віку засобами художньо-предметної діяльності».

Мета дослідження: визначити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність методики розвитку активного мовлення дітей третього року життя в процесі художньо-предметної діяльності.

Завдання дослідження:

1. Науково обґрунтувати поняття «мовленнєві жанри», «дитячий персональний дискурс»; уточнити сутність поняття «художньо-предметна

діяльність» стосовно дітей третього року життя.

2. Визначити особливості прояву мовленнєвої активності та мовленнєвих дій дітей третього року життя в художньо-предметній діяльності та з'ясувати місце емоційного компонента у процесі розвитку активного мовлення дітей третього року життя.
3. Виявити критерії та показники, охарактеризувати рівні розвитку активного мовлення дітей третього року життя.
4. Розробити й апробувати експериментальну методика розвитку активного мовлення дітей третього року життя, визначити педагогічні умови її реалізації.

Об'єкт дослідження: процес мовленнєвого розвитку дітей третього року життя.

Предмет дослідження: педагогічні умови розвитку активного мовлення дітей третього року життя в процесі художньо-предметної діяльності.

Для досягнення поставлених цілей та завдань були використані такі **методи дослідження:** теоретичні: аналіз (історико-педагогічний, теоретичний, порівняльний) філософської, лінгводидактичної, психолінгвістичної та психолого-педагогічної літератури з питань розвитку та навчання дітей раннього віку; емпіричні: спостереження за діяльністю дітей груп раннього віку закладів дошкільної освіти, інтерв'ювання дітей, бесіда, заняття на основі використання художнього матеріалу, анкетування батьків та вихователів груп раннього віку; комплексна діагностика мовленнєвого розвитку дітей раннього віку; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи); методи математичної обробки одержаних результатів дослідження.

Базою для експериментального дослідження виступили групи раннього віку закладу дошкільної освіти № 3 «Дзвіночок» міста Хуст, Закарпатської області. Експериментом було охоплено 30 дітей третього року життя, понад 45 батьків та 10 вихователів ЗДО.

Практичне значення дослідження полягає у: розробці та можливості впровадження експериментальної методики розвитку активного мовлення дітей

третього року життя в процесі художньо-предметної діяльності. Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці методичних рекомендацій для вихователів закладів дошкільної освіти та батьків.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані в умовах практичної педагогічної роботи. Крім того, апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалося шляхом публікацій та доповідей на міжнародних (3), всеукраїнських (10) та регіональних (2) конференціях та семінарах.

Результати дослідження впроваджені у освітній процес Хустівського ЗДО № 3, Закарпатської області.

Публікації:

– *Роль художньо-предметної діяльності у розвитку активного мовлення дітей раннього віку // Від творчого педагога до творчої дитини : гармонія партнерської взаємодії : зб. матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2021.*

Структура роботи: дипломна робота магістра складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі наведено теоретичне узагальнення та практичне розв'язання проблеми розвитку активного мовлення дітей третього року життя у процесі художньо-предметної діяльності.

1. На третьому році життя завдяки важливішим новоутворенням раннього віку за певних умов відбувається становлення жанрового мислення й мовлення дитини, які поступово змінюються від протожанрової системи до словесної: *мовленнєві прояви, спрямовані на залучення уваги, засоби прояву емоційних станів та етикетні субжанри*. На етапі становлення мовлення набувають сили такі, як *жанри вираження стану та прохання*, при цьому зберігаються субжанри, що мали місце на дословесному етапі. На етапі власне мовленнєвої діяльності існуюча жанрова система збагачується *жанрами інституціонального дискурсу* в контексті ігрових ситуацій.

Величезну роль для психофізичного та зокрема інтелектуально-мовленнєвого розвитку малюка відіграє предметна діяльність, що є структурно макродіяльністю. Взаємодія дорослого з дитиною являє собою діалогічну взаємодію, у якій виокремлено такі види діалогу дорослого з дитиною: *емоційно-предметні, предметно-дійові, багатоголосий діалог, діалогізований монолог*.

2. З огляду на значення емоційної насиченості змісту предметної, ігрової та елементарної художньої діяльності та її безпосередній вплив на розвиток активного мовлення як одну з найвагоміших щодо розвитку активного мовлення дітей третього року життя визначаємо *художньо-предметну діяльність* як таку, у якій дії з предметами збагачені художнім словом та матеріалом, що спричинює активність дитячого мовлення. Модель формування художньо-предметної діяльності представлена трьома етапами: *етап орієнтовних дій* → *етап специфічних дій* → *етап опосередкованих дій*. Мовленнєва діяльність пронизує всі три етапи, проте її функції якісно змінюються на кожному з етапів.

3. З метою визначення рівнів мовленнєвого розвитку дітей третього року життя було визначено критерії та показники розуміння мовлення: ступінь

узагальнення, який характеризувався такими показниками, як уміння ідентифікувати предмети та вміння систематизувати предмети; критерій інтерес до мовлення, який у свою чергу констатувався такими показниками: виконання мовленнєвих інструкцій, сприйняття художнього тексту. До критеріїв та показників розвитку активного мовлення дітей третього року життя ми віднесли такі: ініціативність, що характеризується такими показниками: здатністю до мовленнєвих імпровізацій та присутністю в мовленні елементів продукування; самостійність, що має такі показники: самостійні мовленнєві реакції на побачене та повторювання дитиною слів і фраз; адекватність, показниками виступають: словесна ідентифікація дитиною предметів, якостей, дій, усвідомлення зв'язків між предметами та явищами й уміння коментувати власні дії.

4. Упровадження розроблених нами діагностичних методик на констатувальному етапі експерименту дозволило визначити три рівні мовленнєвого розвитку дітей: *достатній, середній, низький*.

У процесі констатувального етапу експериментальної роботи було виявлено такі особливості мовленнєвих проявів дітей третього року життя:

- діти виявляли найбільшу мовленнєву активність при роботі з римованими художніми текстами;
- найбільш активні мовленнєві прояви в дітей спостерігались у процесі сприймання яскравої наочності, яка залишалась демонстраційною. Як тільки елементи наочності потрапляли до рук малюків, мовленнєві дії заміщались предметними діями;
- позитивне емоційне тло спілкування сприяло урізноманітненню мовленнєвих дій дітей;
- виявлено залежність продукування мовлення від стимулюючих дій дорослого.

На основі теоретичного дослідження та результатів констатувального етапу була розроблена програма перевірки ефективності висунутих на початку дослідження *педагогічних умов* успішного розвитку активного мовлення дітей третього року життя в процесі художньо-предметної діяльності.

Означені педагогічні умови реалізовувались поетапно. Використання художнього слова на кожному з етапів значною мірою стимулювало мовленнєву активність дітей, збагачувало активний словник образними словами та виразами. На першому *етапі орієнтовних мовленнєвих дій* були актуалізовані знайомі дітям мовленнєві жанри – звернення, прохання, указівки, етикетні жанри. У якості спонукальних дій педагог застосовував діалогізований монолог, адресне звернення, прохання, репліки-повтори. На другому – *етапі специфічних мовленнєвих дій* – спектр мовленнєвих жанрів поповнився такими жанрами, як розмова з іграшкою, розмова з дорослим. Серед спонукальних дій педагога актуальності набули адресне звернення, прохання, репліки-повтори, репліки-провокації. Третій етап – *етап опосередкованих мовленнєвих дій* – був націлений на опанування дітьми таких мовленнєвих жанрів, як розмова з іншою дитиною, діалогізований монолог. Спонукальні дії педагога на третьому етапі, здебільшого, являли собою адресне звернення, прохання, репліки-повтори, репліки-провокації.

Аналіз результатів контрольного зрізу засвідчив, що після проведення експериментальної роботи, активне мовлення дітей набуло самостійності та ініціативності; діти активно вступали в ситуативний діалог з дорослим, ініціювали такий діалог; спектр мовленнєвих жанрів, опанованих дітьми активізувався та значно збагатився; діти оволоділи діалогічними навичками спілкування в контексті доступних їм мовленнєвих жанрів.

Отже, проведена експериментальна робота переконливо довела, що реалізація визначених педагогічних умов сприяє успішному розвитку активного мовлення дітей третього року життя в процесі художньо-предметної діяльності.

Проблема мовленнєвого розвитку дітей третього року життя засобами художньо-предметної діяльності не вичерпується результатами виконаної роботи, зокрема подальшого вивчення потребують питання підготовки педагогічних кадрів щодо організації мовленнєвого розвитку дітей у процесі художньо-предметної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абелева И. Ю. Речь о речи. Коммуникативная система человека. Москва : Логос, 2004. 304 с.
2. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Мовленнєва комунікація: Підручник. Київ : Центр навч. л-ри, 2004. 472 с.
3. Атанов Г. А. Теория деятельностного обучения. Донецк : ДООУ, 2003. 104 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти України : Наук. кер. : А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук.; Авт. кол-в: Богуш А. М., Белєнька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. Київ : Видавництво, 2021. 26 с. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> (дата звернення: 15.10.2021).
5. Бельтюков В. И. Пути исследования механизма развития речи // Дефектология. 1984. № 3. С. 24–30.
6. Біленька Г. В., Богініч О. Л., Машовець М. А. Здоров'я дитини – від родини. Київ : СПД Богданова А. М., 2006. 220 с.
7. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до семи років. Монографія. Київ : Слово, 2004. 376 с.
8. Богуш А. М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку : Навч. посібник. Київ : Слово, 2003. 344 с.
9. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : Підручник для студ. вищ. навч. закладів фак-тів дошкільної освіти. Київ : Слово, 2006. 304 с.
10. Валлон А. Психическое развитие ребёнка. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 208 с.
11. Венгер Л. А. Воспитание и обучение. Москва : Просвещение, 1969. 365 с.

12. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку : Програма та метод. рекомендації / Укл. А. М. Богуш. Одеса : Маяк, 1999. 88 с.
13. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. Москва : АСТ: Астрель : Люкс, 2005. 671 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1607988/> (дата звернення: 16.09.2021).
14. Выготский Л. С. Психология развития ребёнка. Москва : Смысл, Эксмо, 2005. 512 с.
15. Гавриш Н. В. Интегровані заняття : Методика проведення. Київ : Шк. світ, 2007. 128 с.
16. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. Донецьк : ТОВ «Лебедь», 2001. 218 с.
17. Гавриш Н. Художнє слово і дитяче мовлення. Київ : «Редакції загальнопедагогічних газет», 2005. 128 с.
18. Гальперин П. Я. Психология как объективная наука / Под ред. А. И. Подольского. Москва : Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2003. 480 с.
19. Гвоздев А. Н. Развитие словарного запаса в первые годы жизни ребёнка. Саратов : Сарат. ун-та, 1990. 103 с.
20. Голуб Н. Б. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення лексикології в школі // Освіта Донбасу. 2003. № 1 (96). С. 18–21.
21. Голубева Л., Лещенко М., Печора К. Диагностика речевого развития с 1,3 до 3 лет // Енциклопедія діагностичних методик щодо з'ясування стану розвитку дітей раннього віку. Дайджест 1. / Упор. К. Л. Крутій. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2006. 152 с.
22. Гончаренко А. Яким бути мовленнєвому заняттю? // Дошкільне виховання. 2006. № 9. С. 19–21.
23. Горелов И. Н. Избранные труды по психолингвистике. Москва : Лабиринт, 2003. 320 с.
24. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : Монографія. Луганськ : Альма-матер, 2004. 362 с.

25. Дошкільна лінгводидактика : Хрестоматія : Навч. посібник / Упор. Богуш А. М. Ч. I та II. Київ : Слово, 2005. 720 с.
26. Дубровинская Н. В., Фарбер Д. А., Безруких М. М. Психофизиология ребёнка. Москва : Владос, 2000. 144 с.
27. Елисеева М. Б. Лексикон ребёнка раннего возраста // Речь ребёнка: ранние этапы : Труды постоянно действующего семинара по онтолингвистике. Вып. 1. Санкт-Петербург, 2000. 215 с.
28. Енциклопедія діагностичних методик щодо з'ясування стану розвитку дітей раннього віку. Дайджест 1 / Упор. К. Л. Крутій. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2006. 152 с.
29. Запорожец А. В. Избранные психологические труды в 2 т. Т. I Психическое развитие ребёнка. Москва : Педагогика, 1986. 320 с.
30. Запорожец А. В. Психология восприятия ребёнком-дошкольником литературного произведения. Избранные психологические труды / под. ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. : В 2-х т. Т. 1. Психическое развитие ребёнка. Москва : Педагогика, 1986. 320 с. URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/Z/ZAPOROJEC_Aleksandr_Vladimirovich/_Zaporojec_A.V..html (дата звернення: 21.09.2021).
31. Зимняя И.А. Лингвopsихология речевой деятельности. Москва : Московский психолого-социальный институт, Воронеж : НПО : МОДЭК, 2001. 432 с.
32. Исенина Е. И. Дословесный период развития речи у детей // Возрастная психолінгвистика : Хрестоматія : Учеб. пособие / Сост. К. Ф. Седова. Москва : Лабиринт, 2004. С. 57–78.
33. Казарцева О. М. Культура речевого общения : теория и практика обучения. Москва : Флинта, 2003. 496 с.
34. Каменская В. Г. Детская психология с элементами психофизиологии : Учеб. пособие. Москва : ФОРУМ : ИНФРА-М, 2005. 288 с.
35. Кольцова М. М., Рузина М. С. Ребёнок учится говорить. Пальчиковый игротренинг. Екатеринбург : У-Фактория, 2004. 224 с.

36. Котик Т. М. Теорія і практика становлення та розвитку української дошкільної лінгводидактики : Дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Одеса : ПУДПУ, 2005. 406 с.
37. Котик Т. Українська дошкільна лінгводидактика : історія, здобутки, перспективи. Одеса : СВД М.П. Черкасов, 2004. 296 с.
38. Кошелева А. Д. и др. Эмоциональное развитие дошкольников : Учеб. пособие для студ. высш. пед. заведений / А. Д. Кошелева, В. И. Перегуда, О. А. Шаграева; Под ред. О. А. Шаграевой, С. А. Козловой. Москва : Академия, 2003. 176 с.
39. Крутій К. Формування граматично правильного мовлення в дітей дошкільного віку. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2004. 390 с.
40. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии : Избр. психол. тр. Москва : Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2003. 536 с.
41. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. 4-е изд. Москва : МГУ, 1981. 584 с.
42. Лепская Н. И. Речевая стадия развития коммуникации ребёнка // Возрастная психолінгвістика : Хрестоматія : Учеб. пособие // Сост. К. Ф. Седова. Москва : Лабиринт, 2004. 330 с.
43. Ли Н. М. Приобретение коммуникативных навыков участия в диалоге ребёнком второго-третьего года жизни // Ребёнок как партнёр в диалоге : Тр. постоянно действующего семинара по онтолінгвістике. Вып. 2. Санкт-Петербург : Союз, 2001. С. 25–34.
44. Лингводидактический энциклопедический словарь: более 2000 единиц / А. Н. Щукин. Москва : Астрель, 2007. 746 с.
45. Лисина М. И. Проблема онтогенеза общения. Москва : Педагогика, 1986. 144 с.
46. Луцан Н. І. Теорія і практика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку в мовленнєво-ігровій діяльності : Дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.02. Одеса : ПУДПУ, 2005. 466 с.
47. Любашина В. В. Формування діалогічних умінь у дітей старшого дошкільного віку в іграх за сюжетами художніх творів : Автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.02. Одеса, 2007. 21 с.

48. Люблінська Г. О. Дитяча психологія. Київ : Вища школа, 1994. 355 с.
49. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста : Метод. пособие Москва : Абрис-пресс, 2005. 96 с.
50. Лямина Г. М. Развитие речи детей второго-начала третьего года жизни: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Москва, 1959. 22 с.
51. Мастюкова Е.М. Диагностическая шкала оценки этапов до вербального и начального вербального развития детей // Енциклопедія діагностичних методик щодо з'ясування стану розвитку дітей раннього віку. Дайджест 1 / Упор. К. Л. Крутій. Запоріжжя : ТОВ ЛПС ЛТД, 2006. 152 с.
52. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі : навч. посібник / А. М. Богущ, Н. П. Орланова, Н. І. Зеленко, З. К. Лихолєтова. Київ : Вища школа, 1992. 414 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2791808/> (дата звернення: 27.04.2021).
53. Методичні рекомендації до Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти 2021р.) <https://osvita.ua/doc/files/news/815/81519/6050be86b4f68482865820.pdf> (дата звернення: 27.05.2021).
54. Методические приёмы развития речи у детей раннего возраста / Под ред. Н. М. Аксариной. Москва : Просвещение, 1967. 44 с.
55. Монтессори М. Помогите мне сделать это самому / Сост., вступ. ст. М. В. Богуславский, Г. Б. Корнетов. Москва : Карапуз, 2000. 272 с.
56. Мухина В. С. Психология дошкольника : Учеб. пособие для пед. ин-тов и педучилищ / Под ред. Л.А. Венгера. Москва : Просвещение, 1975. 239 с.
57. Науменко Т. И. Активизация речи детей раннего возраста в дошкольных учреждениях : Автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1991. 25 с.
58. Новосёлова С. Л. Развитие мышления в раннем возрасте. Москва : Педагогика, 1978. 159 с.
59. Олійник Л. М. Формування уявлень про властивості і співвідношення предметів у дітей раннього віку : Автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2004. 25 с.

60. Павелків Р., Цигипало О. Дитяча психологія : Підручник. 2-ге вид., випр. Київ : Академвидав, 2015. 400 с.
61. Павлова Л. Н. Раннее детство : развитие речи и мышления : Метод. Пособие. Москва : Мозаика-Синтез, 2004. 168 с.
62. Пентилюк М. І. Закономірності навчання рідної мови // Зб. наук. пр.: Пед. науки. Вип. 10. Херсон : Айлант, 1999. 328 с.
63. Пиаже Ж., Инхельдер Б. Психология ребёнка. 18-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 160 с.
64. Пироженко Т. А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка. Київ : Нора-принт, 2002. 310 с.
65. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : підручник. 3-тє вид., випр. Київ : Академвидав, 2015. 448 с.
66. Програми розвитку, виховання і навчання дітей дошкільного віку <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/programi-rozvitku-ditej> (дата звернення: 18.06.2021).
67. Психологічний словник. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/8prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki/slov.htm (дата звернення: 18.06.2021).
68. Роговик Л. С. Психомоторика дитини. Київ : Главник, 2005. 112 с.
69. Розенгарт-Пупко Г. Л. Формирование речи у детей раннего возраста. Москва : АПН РСФСР, 1963. 95 с.
70. Роменець В. А. Психологія творчості : Навч. посібник. Київ : Либідь, 2004. 288 с.
71. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 720 с.
72. Ушакова Т. Н. Речь: истоки и принципы развития. Москва : ПЕР СЭ, 2004. 256 с.
73. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : В 2-х томах / Ред. кол.: В. М. Столетов та ін. Київ : Рад. шк., 1983. Т. 1. 488 с.; Т. 2. 352 с.
74. Федоренко Л. П. Методика развития речи детей дошкольного возраста. Москва : Просвещение, 1984. 240 с.
75. Фрадкина Ф. И, Лехтман-Абрамович Р. Я. Этапы развития игры и действий с предметами в раннем детстве. Москва : Медгиз, 1949. 12 с.

76. Фребель Будем жить для своих детей / Сост., предисл. Л. М. Волобуева. Москва : Карапуз, 2001. 288 с.
77. Цейтлин С. Н. Язык и ребёнок : Лингвистика детской речи : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : ВЛАДОС, 2000. 240 с.
78. Чивилева И. В. Личностные характеристики активности и их проявления в речи: Дис. ... канд. пед. наук : Рязань, 2005. 218 с.
79. Чуковский К. И. От двух до пяти. Москва : Педагогика, 1990. 384 с.
80. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград : Наука, 1974. 428 с.
81. Эльконин Д. Б. Психологическое развитие в детских возрастах : Избр. психол. тр. Воронеж : МОДЭК, 1995. 416 с.
82. Юриста В. А., Терещук М. О. Перспективне планування роботи з дітьми 1 молодшої групи : Метод. посібник. Тернопіль : Мальва-ОСО, 2004. 88 с.
83. Юртайкина Т. М. Развитие речи и речевого общения детей третьего года жизни // Развитие речи и речевого общения / Под ред. О.С. Ушаковой. Москва, 1995. 150 с.
84. Якименко С. І., Голян Л. П. Ігрова діяльність. Перша молодша група (3-й рік життя). Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2003. 32 с.
85. Якименко С. І., Голян Л. П. Художньо-мовленнєва діяльність. Перша молодша група (3-й рік життя). Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2003. 56 с.